

Rat i mediji – etički izazov na kraju stoljeća*

Branko Klun**

SAŽETAK

Članak analizira odnos između suvremenog rata i njegove medijske prezentacije, osvrćući se uglavnom na relevantna etička pitanja. Podijeljen je u dva dijela: prvi dio bavi se empirijskim dokazima nedavnog konflikta na Kosovu i načinom na koji je on prikazan u zapadnim medijima, dok se drugi dio bavi interpretacijom i evaluacijom. Nakon prikaza glavnih atributa izvješćivanja o modernom ratu (prijenos uživo) i suvremenog ratovanja (rat informacijama), autor ulazi u diskusiju s francuskim kritičarima medija kao što su Virilio i Baudrillard (drugi dio). Temeljna kritika upućena suvremenom ratnom izvješćivanju odnosi se na nedostatak racionalne debate (u skladu s Virilievom tezom o prijenosu uživo), koja se oslanja na emocije nauštrb racionalnog prikaza, te na preobrazbu rata u spektakl, pri čemu razlika između fikcije i stvarnosti prestaje postojati (Baudrillard).

Ključne riječi: rat i mediji, etičnost medija, prezentacija rata

Svatko će se složiti da je iznad svega važno znati ne smatra li nas moral budalama. Ne postoji li očiglednost razuma – otvorenost duha za istinito – u tome da u vidu ima stalnu opasnost rata? Stanje rata isključuje moral, institucijama i vječitim obvezama oduzima njihovu vječitost te svojom nužnošću poništava bezuvjetne imperativne. Već unaprijed baca svoju sjenku na ljudske postupke. Rat se ne ubraja među pokuse – i to kao najveći – od kojih živi moral. Rat čini moral smiješnim. (...)

E. Lévinas (1961, IX)

* Podloga za ovaj članak je predavanje koje je autor održao na ljetnoj školi "Odgov za medije" (7.-19. lipnja 1999.), na fakultetu za društvene znanosti u Ljubljani.

** Branko Klun, asistent na Teološkom fakultetu i Fakultetu za društvene znanosti u Ljubljani. E-mail: Branko.Klun@uni-lj.si

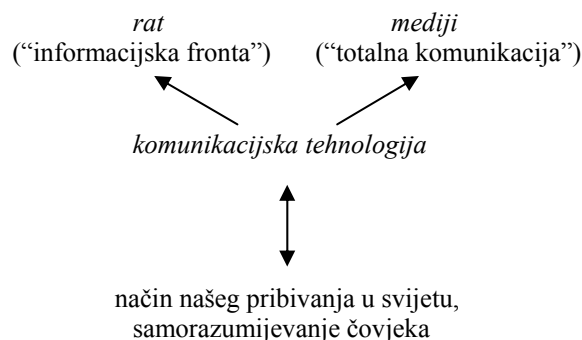
Uvod

Ako ozbiljno uzimamo Lévinasove riječi, tada izbor najaktualnijega etičkog izazova na kraju stoljeća nije težak. Istina je da danas ne manjka suvremenih etičkih dilema i istina je također da je pitanje rata staro koliko i čovječanstvo, te se zbog toga čini neprivlačnom i iskorištenom temom. Vjerujemo li Lévinasu da je rat najveća kušnja etike – koja stavlja u pitanje etiku kao takvu – bila bi hipokrizija kada bismo teoretizirali o problemima ekologije, genetskog inženjeringa ili o posljedicama Interneta, u vrijeme kada se nedaleko od nas vodi pravi rat.

Je li taj rat uistinu pravi i ozbiljan? Za koga? Je li istinit za nas, koji smo njegovi promatrači ‘u živo’ pred TV ekranima? Nije li upravo zbog neposrednog prijenosa manje ozbiljan nego što u stvari jest? U Njemačkoj su istraživanja pokazala da se u vrijeme rata na Kosovu nije smanjila gledanost drugih emisija. Nisu samo talk-showovi oni koji svojim temama poput “Ne mogu te više gledati – smršavi već jednom!”, i dalje održavaju svoju gledanost. Na Uskrsni ponedjeljak, film “Twister”, koji prikazuje tornade i pripada žanru filmova katastrofe, dosegao je kvotu gledanosti od 8 milijuna (*Der Spiegel*, 16/1999: 112) – kao da vijesti o realnoj katastrofi na Balkanu nisu dovoljne. Zato se povećano zanimanje javnosti i gledanost informativnih emisija o kosovskom ratu pokazuje u čudnome svjetlu: nije posve jasno radi li se o sličnim motivima gledanosti kao kod Twistera, o gladi za senzacijama i fascinaciji vojnom tehnologijom (takoreći zrakoplovni film ‘live’ kojim šaraju meci s ugrađenim kamerama) ili o činjeničnoj brizi i želji za obaviješćenošću, da bi se moglo oblikovati svoje vlastito mišljenje. Svakako granica između realnosti i virtualnosti se briše – emocije tu granicu gotovo i ne poznaju, a razum u današnje vrijeme nema upravo konjunkturu.

Pri tome postaje jasno da danas ne možemo govoriti o ratu ako istovremeno ne govorimo o medijima koji stvaraju našu stvarnost – također i stvarnost rata. Zbog toga se moramo istovremeno dotaknuti pitanja medija i problematizirati njihovu ulogu u današnjem vremenu i svijetu. Povezanost između realnosti rata i medija još je dublja. Postoji takoreći njihov zajednički nazivnik: to je komunikacijska tehnologija koja je na kraju stoljeća promijenila prirodu rata i prirodu medija. Tehnički razvoj na području informacija i komunikacija nije samo vanjski pratilac našega života, nego život danas određuje i ‘iznutra’, određuje naš način bivanja u svijetu – odnosno ono što su Grci u širem smislu nazvali ‘ethos’ (način bivanja) i iz čega također dolazi riječ *etika*, koja pak ima dublje značenje kao moralno pitanje dobra i zla. Tehnika već dugo nije samo instrument čovjeka, nego njegov način života koji uključuje određeni pogled na svijet i čovjeka.

U tome je smislu tehnika – u posljednoj fazi svojega razvoja koji se prikazuje u komunikacijskoj tehnologiji – onaj vidik današnjega povijesnog trenutka koji treba uzimati u obzir pri svakom razmišljanju o etičkim pitanjima, pa i onoga o ratu. Međuovisnost rata, medija i tehnologije možemo predstaviti sljedećom skicom:

Ovaj članak kojemu je cilj u međusobnoj ovisnosti raspraviti fenomen rata i pitanje medija, stoga će imati sljedeću građu:

Faktička razina:

1. medijska obrada rata na Kosovu (izbor i sažetak vijesti)
2. promjenjena priroda rata uslijed razvoja komunikacijske tehnologije;

Interpretacijska razina:

3. kritička analiza medija (Virilio)
4. od fikcije prema realnosti (Baudrillard).

Medijska obrada rata na Kosovu

Možda je ovaj prikaz jednostran – no to je samo stoga što želi biti do određene mjere “drugostran”, ako već ne može biti nepristran. Takva pozicija služi misli vodilji ovoga članka koji pledira refleksiji i kritičkome razumu. Za to je potrebno osvijetliti stvari s više kutova gledanja, odvagnuti različite argumente i tražiti istinu – kako bi rekao Habermas – na “komunikacijski” način. Prikaz je kritičan upravo zbog nedostatka tih elemenata u zapadnome izvješćivanju o ratu na Kosovu.

Da su TV slike one koje mogu odlučujuće utjecati na mnijenje (a prije svega na emocije) ljudi, pokazalo se još za pokolja na sarajevskoj tržnici 1995. godine, što je bilo povod za američku intervenciju u Bosni (premda je jasno da takav događaj mora biti povezan s političkom oportunošću). Isto se tako situacija zaoštrila nakon pokolja albanskih civila u selu Račku (15. siječnja 1999.) što su potvrdili predstavnici OESS-a. Od tada se je američki pritisak na srbijansko vodstvo posebice zaoštrio. Jer, takve slike pridonose oblikovanju javnoga mnijenja, koje političarima omogućuje opravdanje svoje strategije (ili je čak diktira). Sljedeće je korak bio uvjeriti javno mnijenje u Americi, koje raspolaže jedva prosječnim poznavanjem zemljopisa, gdje se Kosovo nalazi i da se tamo radi o “našoj stvari” (our righteous cause) – da je riječ o našem ratu, našim neprijateljima, našim saveznicima.

Kada nakon zračnih napada počne ljudska tragedija neslućenih razmjera, dok se odvija egzodus biblijskih razmjera, prevladava jedinstveni argument svih – opravdanost rata iz “humanitarnih razloga”. Slike prognanih ljudi, priče pojedinaca o podnesenim strahotama, govore jasnim jezikom. Gotovo nehumanim se čini ako netko pokušava pokrenuti racionalnu diskusiju i suočavanje argumenata o ratu – “činjenice” (tj. slike) govore same za sebe; onaj tko ih ne želi vidjeti je cinik ili bezdušnik. Uz diktat snimaka i emocija najveći je problem medija u tome da se problem uopće ne izlaže pitanje, naime, o tome ne povećava li rat broj izbjeglica i umnaža njihovu patnju, ne zadaje li se nova patnja uništavanjem životne infrastrukture, nisu li ciljevi intervencije nejasni, a još manje dugoročne posljedice za cijelu regiju i za cijeli svijet, jer se međunarodna pravila igre mijenjaju. Mediji preuzimaju binarnu argumentaciju političara koji kažu da kritičari ne predlažu alternative. Na taj način mediji preuzimaju diskurs političara te zajedno s njima postavljaju “tehnička” pitanja: hoće li bombardiranje dovesti do željenoga cilja, ne bi li trebalo razmišljati o kopnenim snagama, je li potrebno srušiti Miloševića...

Nepostojanje diskusije, refleksije, cjelovitoga propitivanja o problemu i opravdanosti rata, koji nije tako ni nazvan (riječ je o “zračnim napadima”), izravne su posljedice jednoznačnosti i jednodimenzionalnosti slika i snimki. One, naime, najlakše uvjeravaju javnost, dok ispitivanja javnog mišljenja uvjeravaju i do tada suzdržane političare. Stari laburistički vođa Hattersley priznaje:

“Moje dvojbe od prije tjedan dana prekinule su slike u posljednjih sedam dana.”
(*The Guardian*, 5. travnja 1999.)

Pa i razumni ljudi i filozofi osjetljivi su na snimke. A. Glucksmann piše:

“Pogledi djece imaju veću težinu od hrpe napisanoga (...) naši političari odmahuju. Oni ne gledaju televiziju. Ne vide svoju majku, svojega brata, ne predočavaju si svoje dijete i budućnost u blatu.” (*L'Express*, 15. travnja 1999.)

No, nije uvijek tako. Kako upozorava S. Halimi, u Zaljevskome ratu u prvome planu nisu bile snimke djece i ljudskih tragedija. Tamo je u prvome planu bilo pravo – takoreći “gomila škrabotina”. Irak je okupirao suverenu državu. Zbog toga je postojala sva pravna podloga koja je opravdavala oslobođenje Kuvajta vojnom silom. Za televiziju je pravna tematika bila donekle suhoparna. Pa ipak je bila naširoko raspravljana jer je bila politički oportuna. U kosovskome ratu bilo je malo govora o pravu jer je rat bio u suprotnosti s drugim članom Povelje UN-a i petim članom ugovora NATO-a (te s cijelim nizom ustava u državama koje su sudjelovale u ratnoj koaliciji). Kao što se zna, NATO je na 50.-oj obljetnici čak promijenio svoje strateško usmjerenje te si zadržao pravo da vojno djeluje bez pravnoga pokrića UN-a.

Da je temeljna komponenta rata medijski marketing nije bio svjestan samo Milišević. I NATO je iskoristio sva raspoloživa sredstva struke odnosa s javnošću. Za ilustraciju ćemo navesti primjer povjerljiva izvješća u “Media operations” centru koji prenosi *Der Spiegel*.¹ Tiskovna predstavica Elizeja Catherine Collona 11. svibnja izvješćuje o “rastućoj dvojbi” u francuskoj javnosti glede zračnih napada, te moli “da MOC, ako može, pomogne priložima koji bi bili potrebni za francuske medije”. U središtu izvješćivanja trebali bi biti “izbjeglice, pravi vojni uspjesi i zločini Srba.” Sljedeće da Jamie Shea se na redovitoj tiskovnoj konferenciji pobrinuo za neposredno uklju-

čenje u Skoplje gdje je oznojeni Solana govorio o dojmovima nakon svojega obilaska izbjeglica. A general Jertz se trudio nadugo nabrajati ciljeve koje je NATO napao danima prije... Manipulacija se događala i na razini priča i brojeva. Doduše, istina je da je NATO nakon nekoliko dokazanih pogrešaka (između ostaloga kada je konvoj srbijanskih oklopnih vozila u stvarnosti bio kolona izbjegličkih traktora) započeo koristiti pogodbeni način. No, novinari su ipak objavljivali “pogodne” vijesti i tako je pogodbeni način postao jedan od modusa istine.

Potresne slike izbjeglica koje su prevladavale u medijima, lako su uvjerile javnost u opravdanost uništavanja infrastrukture i industrije po cijeloj Srbiji, no nisu pomagali boljemu razumijevanju komplicirane balkanske stvarnosti. Jer to nije moguće posredovati u jednostavnim slikama. Pritom je postalo jasno da dobra vojna promidžba nije više cenzura iz starih vremena, nego znanje da se u kamere uhvate slike koje su manihejske i kojima se nije moguće oduprijeti; koje stvaraju emocije koje preplavljaju razum. Emocije koje danas zauzimaju središnju ulogu u medijima (u miru i ratu), ne trebaju ni vremena ni truda. Nasuprot tome, razum je usporen: odvaguje, uspoređuje, relativizira, sjeća se prošlosti i razmišlja o posljedicama – za što su potrebni vrijeme i odmak. I manja slika.

I što su ta pitanja koja su bila potisnuta u pozadinu? To može biti nastavak članka što ga je Noam Chomsky napisao za *Le Monde Diplomatique* (Chomsky, 1999). Najprije Chomsky problematizira pravni vidik NATO-vih napada na Jugoslaviju. Neobaziranje na Ujedinjene narode i Vijeće sigurnosti koji jedini mogu jamčiti međunarodnu legalnost, te samovoljna intervencija iz “humanitarnih razloga” opasan su presedan u međunarodnim odnosima. Na njega će se u budućnosti moći pozivati i druge regionalne sile (Indija, Kina), što može posve oslabjeti autoritet UN-a. Drugi je, pak, problem prema Chomskome, humanitarna intervencija, koja nastupa vrlo arbitrarno. SAD ne poduzima ništa zbog ugnjetavanja Kurda, jer je Turska važan strateški saveznik i najveći uvoznik američkog oružja. Ne smekšava ih ni umiranje djece u Iraku zbog pomanjkanja hrane i lijekova, te nepokolebljivo ustraju na embargu. Slično je s Palestincima koji su prepušteni samovolji Izraela. Chomsky navodi još mnogo drugih primjera gdje se rađaju dvojbe o američkome moralnom kompasu. Jer, očigledno je da se u pozadini radi o uspostavi novoga svjetskog poretka, o novoj konstelaciji moći, pri čemu humanitarni razlozi igraju tek sporednu ulogu.

Ovaj članak nema namjeru prikazivati drugu “istinu” ili zagovarati nespornu krivnju Miloševićeva režima. Također, u prvome planu nije mu političko vrednovanje rata na Kosovu. Radi se prije svega o refleksiji o ulozi medija u suvremenom ratu, koja se pokazala kao izrazito problematična. Mediji su se podredili onoj ulozi koju im pripisuje suvremena koncepcija rata: ona, naime, stoji u znaku cjelovitog vladanja informacijama.

Promjenjena priroda rata

Komunikacijska tehnologija koja je odlučujuće utjecala na razvoj medija i posljedno na medijsku konstrukciju realnosti, istovremeno je obilježavala i fenomen ratovanja. Poznato je da je temeljni pokretač (i ‘financijer’) razvoja novih tehnologija upravo

vojni sektor i da su se mnoga tehnološka otkrića tek naknadno prenijela u civilno društvo (od atomske energije do Interneta). Suvremena komunikacijska tehnologija temeljito je preobrazila način ratovanja. Pritom nije riječ samo o činjenici da je udio elektronike u suvremenom oružju najmanje 40%, nego prije svega o promijenjenom načinu razumijevanja rata kao takvoga.

Na kraju hladnoga rata koji je odredio vojnu doktrinu nakon Drugoga svjetskog rata, te nakon završetka Zaljevskog rata koji je služio kao test suvremenoga ratovanja, počeo je proces izrade nove vojne doktrine. U SAD-u je taj široko započet projekt nazvan "Revolution in the military affairs".² Isto tako, Francuska je pripremila "Bijelu knjigu" o novoj obrambenoj strategiji.³ Zaista je riječ o revolucionarnim promjenama i o globalnoj reelaboraciji razumijevanja ratovanja koje mijenja dotadašnje strateške i operacijske koncepte. Temeljna značajka novoga pogleda je u tome što središnju ulogu igra informacija – novi rat je u prvom redu informacijski rat.

Informacijski rat (information warfare) mjeri razmjere snage između zaraćenih strana prema količini informacija. Tako odlučujući element za vojni uspjeh postaje sposobnost stvaranja i povećavanja raskoraka u informacijama u odnosu prema neprijatelju. Mogli bismo reći da se pravi rat događa prije stvarnoga oružanog sukoba – odlučujuća za pobjedu je brzina prikupljanja informacija, pretjecanje neprijatelja obavješćenošću o njegovim namjerama i sposobnostima. "Information warfare" znači rat za pridobivanje, anakizu i širenje informacija. Bitni element je elektronski rat na razini računala, koji je ofenzivni (od upada do računalnih virusa) i defanzivni (zaštita vlastitih baza podataka). Što se tiče mjesta bitke, fronta u klasičnome smislu više ne postoji. Bojno polje je jedan integrirani sustav koji je potpuno uklopljen u mrežu raznih informacija, što omogućuje izvođenje i koordiniranje različitih funkcija ratovanja (promatranje, gađanje, logistika). Globalni nadzor bojišta je odlučujući strateški faktor. U toj povezanosti važnu ulogu igraju i računalne simulacije terena (digital battlefield), koje omogućavaju temeljitu pripremu planiranih operacija. Tako informacija ima trojnu ulogu: najprije je *sredstvo* koje služi vojnim silama, zatim je "*okruženje*" (tzv. infosfera) u kojoj se događa rat, te što je isto tako vrlo važno, ona je i *cilj* ratovanja. Informacijski rat obavlja se *s pomoću* informacija, *unutar* informacija i *za* informacije.

Bitna komponenta informacijskoga rata je i "medijski manevar". Riječ je o planiranoj manipulaciji medija, prije svega televizije. Savladavanje medija i difuzija informacija, koje su u vlastitome interesu, namjenjeni su dezinformaciji neprijatelja, a još više svojoj vlastitoj javnosti, odnosno javnome mnijenju. Jedna je od temeljnih postavki nove vojničke doktrine – nepostojanje vlastitih gubitaka ("zero dead") – posljedica činjenice da javnost nije pripremljena za gledanje umiranja svojih vojnika u ratovima koje ne razumije. NATO-vi napadi na Kosovu bili su s toga stajališta ogleadni primjer – u jedanaest tjedana rata nije bilo nijedne (neposredne) smrtno žrtve na strani Saveznika. Mogli bismo reći da vojnici u sutrašnjem ratu imaju pravo ubijati, a nemaju pravo umirati...

Vojnička strategija manipulacije medija zbog toga je već u osnovi suprotna poslanstvu medija, čiji cilj nije samo objektivno i nepristrano izvješćivanje, nego su ujedno i prostor javne diskusije te suočavanja mišljenja. U Habermasovu jeziku mogli bismo

govoriti o suprotnosti strateške racionalnosti (koja utjelovljuje vojnički mehanizam) te komunikacijske racionalnosti, koja bi trebala obilježavati sferu medija u njihovoj društveno-političkoj ulozi. Zamjerke glede izvješćivanja o ratu na Kosovu tiču se upravo prevage racionalnosti u velikome dijelu medija.

Kritička analiza medija

U knjizi “L’écran du désert”⁴ Paul Virilio je sabrao svoja razmišljanja o Zaljevskom ratu. Taj je rat bio radikalna novost zbog uloge medija koji su prvi put neposredno izvješćivali (live coverage) s vojnog prizorišta. Rat se događao “u živo” na TV-ekranima i bio je eminentni medijski događaj. Pritom se pokazala iznimna uloga CNN-a kao novoga čimbenika vojne realnosti. Kako se u medijskome pogledu kod toga rata radilo o velikim sličnostima s ratom na Kosovu, Viriliova gledišta su jednako aktualna i danas.

Virilio dolazi do sličnih zaključaka o kojima je raspravljano u prošlom odlomku. Rat na kraju stoljeća je komunikacijski rat. Pritom razlikuje tri opća tipa oružja koja su imala različitu ulogu u povijesnim razdobljima i uvjetovala tipove ratovanja:

1. oružje opstrukcije (jarci, utvrde, oklopi, štitovi...), kojima je odgovarao rat opsade;
2. oružje destrukcije (koplje, luk, topovi, rakete...) koje je određivalo rat pomaka i
3. oružje komunikacije (signalni, transport, moderna tehnologija...) koje uvodi munjevit i integrirani rat. To je otvorilo novu frontu koja je najvažnija: informacijska fronta s “čistim” oružjem komunikacije koje bi trebalo osiguravati potpuni nadzor vojnoga zbivanja (Virilio, 1991:18,105,177 i Virilio, 1998).

Suvremeni rat nije više prvenstveno prostorni rat (gurre de l’espace), nego vremenski rat (guerre de temps) (Virilio, 1977:136). Brzina je odlučujuću čimbenik ratovanja – otud prevlada apsolutne (svjetlosne) brzine koja je podloga komunikacijskim tehnologijama. Telekomunikacije su u određenom smislu ostvarile attribute božanstvenosti: ubikvitet i svenazočnost, svevidljivost, trenutnost, neposrednost. Suvremeno vojničko komandno središte određeno je kao C3I (Control, Command, Communication, Intelligence). No ako Bog još treba ljude, čini se da to za rat gotovo više ne vrijedi... osim što ih treba kao žrtve.

Ključni čimbenici su također mediji i prezentacija rata. Iza njih stoji ista komunikacijska tehnologija – s obilježjima svenazočnosti i svjetlosne brzine posredovanja. Upravo u toj točki nalazi se jezgra Viriliove kritike. Današnje medijsko izvješćivanje stoji u znaku nepsrednosti i realnoga vremena (tj. identičnosti vremena događanja i vremena primanja informacija). Problem realnoga vremena (temps réel) za razliku od odgođenoga vremena (temps différé) je nedostatak vremena za razmišljanje, za razumijevanje, za pridavanje smisla. Nekad je vijestima vladalo vrijeme odgode (vrijeme između događaja i izvješćivanja koje je omogućavalo oblikovanje vijesti, njezino osmišljavanje i naraciju), dok danas dominira izravno, neposredno vrijeme koje ne dopušta nikakav odmak, nikakav kritički odmak. Riječ je o “jednovremenosti” koja poznaje samo sadašnjost neposrednog trajanja. Ipak je to lažno trajanje jer se upravo ono ne izražava (s’exprime) nego zatire (supprime) artikulaciju događaja.⁵

Ovdje se Virilio dotiče dubljeg filozofskog uvida koji je svojstven i misliocima poput Heideggera, da je, naime, vrijeme ono koje omogućuje razumijevanje, odnosno da je vrijeme “obzor razumijevanja” ili “obzor smisla”. Već sam pojam refleksije u etimološkome značenju pretpostavlja distancu (koja ima i vremensku komponentu) prema događanju, da bi ga moglo reflektirati (tj. odražavati). Trenutnost svjetlosne brzine ne dopušta nikakav obzor, ukida svaku distancu i znači kraj mišljenja. Izravan prijenos (izvješćivanje u realnom vremenu) zbog toga nije “neposredno događanje istine”, kako bi se moglo činiti na prvi pogled, nego upravo suprotno – radi se o primarnoj manipulaciji, ukoliko manipulaciju shvaćamo kao isključenje vlastitoga razmišljanja. Virilio bi rekao: “Ne smije se više vjerovati vlastitim očima” (Virilio 1991:69) – jer događanje manipuliraju različiti redatelji. Neposredni prijenos pretpostavlja izbor perspektive, vremena i mjesta događanja – što ostaje nevidljivo nekritičnome gledatelju, koji misli da je nazočan događanju istine jer je vidi vlastitim očima.

Što dijele gledatelji pred TV ekranima, koji prate neposredno događanje s vojnoga prizorišta? Emocije. Razumijevanje rata neće biti bolje, gledamo li svaki dan njegov neposredni prijenos na CNN-u i takoreći naslađujemo se spektakularnim snimkama – od sjaja oružja do potresnih ljudskih tragedija. Suprotno tome, potreban je odmak, potreban je trud i vrijeme – da se upoznamo s različitim aspektima sukoba i potrudimo se za cjelovito razumijevanje.

Za Virilioa je tiranija realnoga vremena koje vlada medijem, neposredno relevantna i za demokraciju kao takvu. Demokracija znači prije svega podjelu vlasti. No, kako dijeliti vlast, ako vrijeme, u kojemu se ona provodi – bježi? Politika nije moguća po mjeri brzine svjetlosti. Jer, politika je vrijeme za promišljanje, dogovaranje, traženje konsenzusa. Čini se da Virilio iznutra povezuje realno vrijeme i prevagu slike, odnosno televizije kao medija. Slika bi trebala apelirati prije svega na emocije, a pri realnome toku slika nema prostora za razum. “Javna slika” trebala bi danas pobijediti “javni prostor” koji je od konstitutivnoga značenja za demokraciju. Televizija je novi *forum*, nova “agora”, u kojemu se više od argumenata dijele emocije. Izbori kao osnovni demokratski čin su pod odlučnim utjecajem televizije – prema Viriliu, krećemo se u smjeru “katodne demokracije”...

Zbog toga je potrebno postaviti široko pitanje: je li moguće demokratizirati svenazočnost, svevidljivost, instantnost, koje vladaju modernom komunikacijskom realnošću i, posljedično tome i političkom realnošću (Virilio, 1991:192). Jer, nabrojene značajke su atributi božanskosti koji u političkome smislu znače autokraciju i autoritarizam. U taj se problem uključuju i mediji jer se “četvrta grana vlasti” cijepa u procedurama neposrednoga obavješćivanja. Mediji gube svoju ulogu plitičke medijacije (između javnosti i vlasti) jer ništa ne “mediiraju”, ako bi posredovanje i obavješćivanje trebali biti i racionalna interpretacija.

Iza Virilioovih misli u mnogočemu možemo prepoznati spomenuto Habermasovo razlikovanje komunikativnoga i strateškoga djelovanja.⁶ Strateško djelovanje nastavak je snage tehnike, koja preuzima odluke – u ratu, u politici, u medijima. Tiranija realnoga vremena zahtijeva trenutne odluke koje ne dopuštaju odlaganje i vaganje argumenata. Ono što je u biti ugroženo jest ljudski razum, a posljedično čovjek u svojoj vlastitoj biti. Zbog toga se Habermas zalaže za vraćanje razumu koji nije neka teh-

ničko-instrumentalna racionalnost (što je temelj moderne tehnologije), nego način čovjekove biti. Komunikativna racionalnost znači uključ enje razuma u govor, koji je uvijek već dijalog i razgovor, te traženje suglasja s drugima. Razum treba vrijeme – prije svega vrijeme za razgovor i odvagivanje argumenata. Zato nije slučajnost da je rođenje zapadne (tj. grčke) racionalnosti, odnosno filozofije, unutarne povezano s demokratizacijom grčkoga polisa (Vernant, 1969:44ff). Demokracija donosi otkaz vertikalnome autoritetu koji pobjeđuje cjelinu (autokracija) – što bi u pojedostavljenome smislu mogli shvatiti kao prevagu mita nad logosom – te prima horizontalnost i univerzalnost ljudskoga razuma. Premda je u idealističkoj tradiciji zapadne misli uvijek iznova dolazilo do uzurpacije razuma kao apsolutnoga autoriteta koji je u vlasti neke ekskluzivne elite (što je u političkoj praksi vodilo u totalitarizam), bit je grčke demokracije i rođenja “logosa” (razuma) u *podjeli autoriteta*, odnosno vlasti. “Logos” je izveden iz govora (*legein*), a govor nužno pretpostavlja sugovornike i u svojoj temeljnoj biti je razgovor ili kako bismo danas rekli – komunikacija. Razgovor zahtjeva vrijeme, događa se u vremenu i ovisan je o vremenu. Božanski razum je možda instantni uvid, no ljudski je razum nužno vezan za vrijeme. Ipak, tu ljudsku ograničenost i kontingenciju ne treba shvaćati negativno (zbog toga bi nam pri nadilaženju vlastitih granica trebala pomoći tehnologija) – suprotno, ona je za čovjeka bitna i današnja otuđenost čovjeka samoga od sebe je u velikoj mjeri posljedica baš neprimanja njegova izvornog “*conditio humana*”.

Ako se nakon ovoga kratkog ekskurza vratimo medijima i izvješćivanju u realnome vremenu, mogli bismo reći da je ono prijetnja razumu i demokraciji. Možda bi bilo dobro ponovno aktualizirati Kantovo prosvjetiteljsko geslo “*Sapare aude!*” – “Imaj hrabrosti koristiti svoj vlastiti razum...- a ne samo TV ili računalo, mogli bismo ga nadopuniti. Misliti svojom glavom, koristiti svoj razum, danas je teže upravo zbog poplave slika i informacija. Možda je čak utopija – kako bi rekao Baudrillard.

Od fikcije prema realnosti

Prema Baudrillardu, riječ je o “strateškoj iluziji, ako vjerujemo u kritičko zaobilaženje (*détournement*) medija” (Baudrillard, 1972:218). Pojednostavljeno bismo mogli reći da nisu mediji u našim rukama, nego smo mi u rukama medija, jer se krećemo u svijetu što su ga oni iskonstruirali. Zbog toga je utopijski očekivati da prema medijski posredovanome svijetu možemo uspostaviti kritičku distancu. Prva poteškoća je, naime, u tome što ne postoji razlika između realnoga svijeta i medijski konstruirane stvarnosti. Baudrillard je poznat po svojoj tezi nestajanja realnosti na račun simulacije, odnosno tzv. simulakruma (fikcije, znakovnih sustava). Razlikuje tri različite razine simulakruma i njihov povijesni razvoj. Simulakrumi trećega reda, koji označavaju našu aktualnu medijsku realnost, ne temelje se ni na imitaciji (prvi red), ni na reprodukciji (drugi red). Drugim riječima, simulakrumi su se posve osamostalili, sve je samo jedna simulacija bez bilo kakva apsolutnoga referenta (“čvrsta” realnost). Postoji isključivo interakcija između simulakruma (koji to uzajamno uspostavljaju i čuvaju), a naš je “životni svijet” samo jedan sustav simulacija koje se međusobno isprepliću.

Kada se izgubi kriterija razlikovanja simulacije i realnosti, kada se više ne može razlikovati imaginarno od realnoga, možemo istovremeno govoriti o nestajanju realnosti i novoj realnosti simulacija. Tu realnost simulacija Baudrillard naziva i *hiperrealnošću*. "Svaku realnost usisa hiperrealnost koda i simulacije. (...) Nikakve ideologije više nema, postoje još samo simulakrumi." (Baudrillard, 1991:8) Simulakrumi razvijaju svoju vlastitu dinamiku i nije ih moguće usmjeravati. Zbog toga je i manipulacija samo jedna simulacija.

Baudrillardova temeljna misao nije tako nova kako se čini na prvi pogled – ona zapravo izražava temeljnu poruku "postmoderne" o gubitku istovrsne realnosti (i racionalnosti) te o iluziji suverenoga subjekta – nova je samo njezina aplikacija na suvremenu medijsku realnost. A tu njezine analize često ne pogađaju bit. Problem realnosti i imaginarnosti posebice se pokazuje kod fenomena rata i njegove mediatizacije.⁷ Izvješćivanje o ratu obavlja se kao "show", specifičan "reality show", u kojemu se isprepliću virtualnost i stvarnost. Na jednoj strani ljudi prate rat na TV-ekranu, po mogućnosti udobno zavaljeni na kauču, što oduzima ratu njegovu tvrdnu realnost. S druge strane rat je više nego realan, takoreći hiperrealan je, jer se prikazuje čovjekovoj u vlastitoj dnevnoj sobi. Mogli bismo reći da hiperrealizam graniči već sa surrealizmom – po potrebi rat možemo isključiti pritiskom na puce i posvetiti se vedrijim stvarima. Slično je čak i sa samim sudionicima u ratu. Vojnik na krstarici koji ispali raketu "Tomahawk" ima posla samo s računalnim ekranom i unošenjem brojki – što se gotovo ne razlikuje od računalnih igrica i simulacija uništavanja. Prema Baudrillardu, čak i realne žrtve rata to često interpretiraju kao spektakl (usp. Baudrillard, 1999:333-334). Tako je rat upregnut u svijet simulakruma i u sveprisutnost fiktivne hiperrealnosti.

Postoji li neka mogućnost izlaska iz simulakruma i možemo li u hiperrealnome svijetu osjetiti čvrsto tlo? Je li povratak u realnost "realna" opcija? Ovdje ćemo pledirati na drugačiji odgovor od onoga što bi ga dao Baudrillard. Ona tvrda realnost ili "apsolutni referent" koji jedini može otrijezniti fikciju, jest smrt. Baudrillard je svjestan da njegova teza o sveprisutnosti simulacije mora pobijediti najtvrdi orah realnosti: smrt kao temeljnu suprotnost fikciji. Zbog toga njegovo glavno djelo nosi naziv "Simbolička izmjena i smrt". Bez ulaženja u diskusiju s Baudrillardom koji kaže da "smrt (...) ne smijemo shvaćati kao stvarni događaj koji se događa nekom subjektu ili tijelu, nego kao neki oblik – primjerice oblik socijalnoga odnosa, u kojemu se gubi određenje subjekta i vrijednosti" (Badrillard, 1991:13) i što donosi obvezu za "poračunom", za simbolnom mijenom, za reverzibilnošću, očito je da Baudrillard pretpostavlja *razumijevanje* smrti koja je tako opet dio simbolnoga događanja ili "znakovnoga sustava".

Zasigurno se može zastupati stajalište da je smrt – kao svaki drugi događaj ili stvar našega svijeta – korelat našem razumijevanju i da ne postoji neka realnost smrti "po sebi". Tada je smrt dio simbolne realnosti, odnosno hiperrealnosti, ako uzimamo u obzir da su i tom slučaju mediji oni koji konstruiraju njezino razumijevanje. Ipak postoji iskustvo koje uspijeva uzdrmati svako razumijevanje smrti – koje je može razotkriti u njezinoj singularnosti, apsolutnosti i ireverzibilnosti (prema Baudrillardu smrt je posljednja i najviša reverzibilnost simbolnoga svijeta). Takvo iskustvo, odnosno spoznaja, događa se na osobnoj razini – bilo prilikom suočavanja s vlastitom smrću, bilo sa smr-

ću drugoga. Ono je osobno i nije ga moguće univerzalizirati, a zbog toga i ne može postati opći argument ili opći kriterij realnosti.

U svjetlu takvoga iskustva, mijenja se razumijevanje rata – rata kao potenciranosti smrti, kao mnoštva apsolutne singularne smrti. Rat više nije fiktivno događanje, nego apsolutna i neumoljiva realnost – u drugome smislu kao medijska hiperrealnost. Ipak takvo shvaćanje rata ostaje tek mogućnost, moja vlastita mogućnost distanciranja od medijskih simulacija. Premda bi Baudrillard rekao da je ta mogućnost samo simulirana.

Zaključak

Ako rat čini moral smiješnim, kako kaže Lévinas, to zapravo nije glavni problem. Veći problem je ako rat ignorira moral (i obratno), ako se rat događa kao medijski spektakl, koji u svojoj hiperrealnosti ostaje onkraj dobra i zla. Ili, ako je čak moral uključen u spektakl kao njegov konstitutivni dio (kada se ratuje i ubija iz visokih moralnih motiva).

Može li se pojedinac – kao medijski “potrošač” – distancirati od medijske konstrukcije realnosti? Nije li on uvijek već zarobljenik medija i njihovih priča, a prije svega njihovih slika? Spas se pokazuje starim poput grčkog traženja čovjekove biti na početku naše zapadne civilizacije. Grci su čovjeka odredili prema dvama bitnim atributima koji ga razlikuju od svih ostalih bića. Čovjek je s jedne strane biće koje određuje “logos” – u višeznačnosti govora, mišljenja i razuma. S druge strane, on je jedino biće koje ima svjestan odnos prema svojoj smrti, koje “pobjeđuje smrt”. Zato fenomen rata – koja krutom realnošću smrti radikalno stavlja u pitanje bit čovjeka kao takvoga – predstavlja otrežnjenje za razum i izazov za čovječnost.

Sa slovenskog preveo Tomislav Šikić

Bilješke:

¹ *Der Spiegel* 20 (1999), str. 78.-80.. "Media operations" centar bio je osnovan u travnju. Osim Jamia Shea kao NATO-va predstavnika za tisak, MOC je uključio i tiskovne predstavnike Downing Streeta (A. Cambell kao glavna siva eminencija), Bijele kuće (J. Lockhart), Elizeja (C. Collona) i Bonna (u.K. Heye). Njegova je zadaća bila "strategija prezentacije i osnovna linija" NATO-vih odnosa s javnošću.

² Usp. US Department of Defense, Bottom-Up Review: Force Structure Excerpts, Washington 1993; US Department of Defense, Report of the Quadriennial Defense Review, Washington 1997; te podatke dostupne na Internet stranici www.defenselink.mil.

³ Livre blanc sur la défense, Ministère de la défense, Paris 1994 (Service d'information et de relations publiques des armées).

⁴ Paul Virilio, *L'écran du désert* ("Ekran pustinje"), koji uključuje aluziju na operaciju "Pustinjska oluja" i na pustinju, prazninu TV ekrana, Pariz 1991.

⁵ Dominacija realnoga vremena ujedno prekriva dimenziju povijesnosti i značenje povijesti kao takve. Zbog toga Virilio zaključuje da se danas krećemo "od ekstenzivnoga vremena povijesti u smjeru intenzivnoga vremena trenutnosti (instantanéité) bez povijesti, koji omogućuju tehnologije trenutka." Virilio 1990:53-54). Premda je povezanost samo posredna: i kod izvješćivanja o kosovskom ratu pitanje povijesti bilo je obradivano samo marginalno, bez realne težine pri vrednovanju događanja.

⁶ Usp. Habermas 1968:62ff. Umjesto Habermasa mogli bismo navesti i druge teoretičare, primjerice kritičku teoriju s Marcuseom (usp. Marcuse, 1985) na čelu, koji suvremeni tehnološki razvoj razmatra pod aspektom ideologije, premda ta tematika izlazi iz okvira ovoga članka.

⁷ "Rat je postao film, film je postao rat, a oboje se zajedno stapa u tehniku." (Baudrillard, 1999:75)

LITERATURA:

Baudrillard, J. (1972) *Pour une critique de l'économie politique du signe*. Pariz: Gallimard.

Baudrillard, J. (1991) *Der symbolische Tausch und der Tod*. Muenchen.

Baudrillard, J. (1999) *Simulaker in simulacija*. Popoln zločin. Ljubljana.

Chomsky, N. (1999) "L'OTAN, maître du monde", *Le Monde diplomatique*, svibanj 1999.

Habermas, J. (1968) *Technik und Wissenschaft als 'ideologie'*. Frankfurt am Main.

Halimi, S. (1999) "Quand le doigt montre la lune". *Le Monde diplomatique*, svibanj 1999.

Lévinas, E. (1961) *Totalité et infini*. Nijhof, La Haye.

Marcuse, H. (1985) *Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*. Darmstadt.

Vernant, J-P. (1969) *Les origines de la pensée grecque*. Paris: PUF.

Virilio, P. (1997) *Vitesse et politique. Essai de dromologie*. Paris: Galilée.

Virilio, P. (1990) *L'inertie polaire*. Paris: Christian Bourgois.

Virilio, P. (1991) *L'écran du désert*. Paris: Galilée.

Virilio, P. (1998) *La bombe informatique*. Paris: Galilée.

Branko Klun

War and the Media – An Ethical Issue at the Turn of the Century

Summary

The article tries to analyse the relationship between a modern war and its presentation by the media, referring mainly to relevant ethical issues. It is divided into two parts: the first part deals with the empirical evidence (example) of the recent Kosovo conflict and its coverage by the Western media, whereas the second part deals with interpretation and evaluation. After presenting the main attributes of modern war reporting (live coverage) and contemporary warfare (information war), the author engages in discussion with French media critics such as Virilio and Baudrillard (second part). The major criticism of today's war reporting concerns the lack of a rational debate (in accordance with Virilio's thesis about live coverage, which favours emotions at the expense of reason) and the transformation of war into a spectacle, where the distinction between fiction and reality no longer exists (Baudrillard).